

قرآن، فطرت و آفرینش‌های هنری

آیت‌الله محمدعلی تسخیری

دبیر کل مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی

الهی است که حدفاصل انسانیت و حیوانیت است و عامل صعود انسان به مراتب کمال و تعالی وجودی است. «فاقم وجهک للدين حنیفا فطرة الله التي فطر الناس علیها لا تبدل لخلق الله ذلك الدين القيم» (الروم / ۳۰). شناخت فطرت و فطریات در پیمودن این مسیر و همراه شدن با آن بسیار ضروری و تعیین‌کننده است.

در یک نگاه کلی و اجمالی فطریات به دو دسته اصلی تقسیم می‌شوند:

۱- ادراکات فطری

۲- گرایشات فطری

ادراکات فطری که پایه علم و فلسفه و هر نوع شناخت از جهان است همان بدیهیات اولیه همچون اصل عدم تناقض و امثال آن است که در جای خود مورد بحث قرار گرفته است.

ولی گرایشات فطری که بیشتر به بحث ما مربوط می‌شود شامل امور زیر است:

۱- گرایش به معنویت و خداپرستی.

۲- گرایش به علم و حقیقت‌جویی.

۳- گرایش به نیکوکاری و فضایل اخلاقی.

۴- گرایش به کمال و جمال و زیبایی که

پایه و مبنای «هنر» در زندگی و تاریخ بشری است.

از رهگذر گرایش‌های فوق، حیات معنوی انسان شکل می‌گیرد و علم، ادب، دین، فضیلت، اخلاق و هنر پا به عرصه وجود گذاشته و در مجموع تمدن انسانی تحقق می‌پذیرد.

رسالت انبیا

شایان ذکر است که انبیای الهی که رهبران حیات معنوی انسان‌ها بوده‌اند برای ایجاد این ویژگی‌ها در روح انسان مبعوث نشده‌اند، بلکه رسالت آنها تربیت و تقویت و به بار نشانیدن تجلیات بعد متعالی وجود انسانی و جلوگیری از لغزیدن او در پرتگاه‌های

یکی از موضوعات اصیل و عمیق در انسان‌شناسی اسلام است. که بدون تعمق در آن دریافت دین و معارف بلند و ریشه‌دار آن از توحید و معاد تا احکام و شرایع و نیز شناخت کتاب وحی و زیبایی‌ها و شگفتی‌هایش ناقص و ناتمام خواهد بود.

هنر دینی و به عبارت بهتر بعد هنری و زیباشناختی روح انسانی، هم ارتباطی وثیق با «فطرت» دارد و در سایه شناخت آن تعریف می‌شود.

در انسان‌شناسی اسلام، انسان این موجود پیچیده لوح سفید و نانوشته‌ای نیست که در او هیچ گونه اثری از تصویرگری دست آفرینش الهی وجود نداشته باشد و ماهیتش به طور کلی بعد از وجودش تحقق یابد.

انسان در اسلام وجود بالقوه‌ای است دارای ظرفیت‌ها و توانایی‌های خاص که عوامل طبیعی، اجتماعی و تربیتی خارجی و نیز عامل اراده نقش اصلی در به فعلیت رساندن جوهره ذاتی او دارند. و از اعلیٰ علین تا اسفل سافلین مساحت گسترده‌ای است که عوامل شکل‌دهنده در آن قدرت ما نور دارند. «و نفس و ما سویها فالهما فجورها و تقویها» (الشمس / ۷ و ۸).

البته راه رشد و تکامل و شکوفا شدن استعدادهای انسانی و برتر در همراهی با دین

بسم الله الرحمن الرحيم
«فاقم وجهک للدين حنیفا فطرة الله التي فطر الناس علیها لا تبدل لخلق الله ذلك الدين القيم» (الروم / ۳۰)

برپایی سمینار قرآنی در حاشیه نمایشگاه بزرگ قرآن که هر سال در ماه مبارک رمضان ماه بهار قرآن، از سوی وزارت محترم فرهنگ و ارشاد اسلامی برگزار می‌شود، فرصتی مغتنم است و حضور قرآن پژوهان و فرهیختگان مایه امتنان و سپاس است.

«سمینار قرآن و هنر» در حقیقت بوستان زیبایی است در این نمایشگاه و هدیه رمضان است برای همه مشتاقان کلام الهی تا در ماه نزول وحی به بررسی و شناخت ابعادی از این مصحف نور پرداخته دل‌ها را از شمیم عطر افزایش معطر سازند.

اصل فطرت در فرهنگ قرآن

«هنر در قرآن»، «هنر در سایه قرآن»، «هنر قرآن» و یا «قرآن و هنر» با تفاوت‌هایی که دارند در این نکته شریک‌اند که همه ارتباطی وثیق با اصل فطرت که مبنای «ایمان دینی» است دارند.

«اصل فطرت» که در قرآن مجید و روایات معصومین به کرات به آن اشاره شده است،

گمراهی، ماده پرستی و شهوترانی است. قرآن مجید که معجزه ختمیه پیامبر گرامی اسلام حضرت محمد مصطفی صلی الله علیه و آله و سلم است در کامل‌ترین صورت ممکن این چهار عنصر فطرت را تجلی بخشیده و نقطه اتقای (معرفت و عبودیت)، (علم و حکمت)، (اخلاق و فضیلت) و (جمال و زیبایی) شده است. تعالیم این کتاب در هماهنگی کامل با فطرت انسان و پاسخگوی کلیه نیازهای فطری اوست. از جمله این نیازها، عطش روح انسانی به هنر و زیبایی است. قرآن علاوه بر این که در سایه خود هنرهای بسیاری را پرورانده و مبدأ پیدایش یا تکامل قرائت و تجوید، خوشنویسی، تجلید، تذهیب، تصویرگری، خط نقاشی، معرق کاری و شاخه‌های دیگر هنری شده و بر هنر معماری، کاشیکاری صنایع دستی، نقاشی و... اثر گذارده، خود یک آفرینش اعجازانگیز و شگفت‌آور هنری است که در قالب (کلام) و (بیان) و عرضه معانی متعالی و متکامل از عالم غیب به عالم شهود و از خدای رحمان به انسان‌ها عرضه گشته است. بیان قرآن، بیانی هنرمندانه و زیبا است و ساختار هندسی ویژه‌ای دارد که با بهره‌گیری از انواع صناعات ادبی از حقیقت و مجاز، تشبیه و استعاره، کنایه، ایهام، و... و نیز امثال و حکم، داستان‌های زیبا، بند و اندرز، تاریخ، فلسفه، بحث و مناظره و استدلال‌های عقلی و فطری، انسان را به تفکر و تدبیر واداشته، قدرت خیال او را به تحریک و هیجان برمی‌انگیزد و حقایق علمی و عرفانی را به گونه‌ای تصویر و ترسیم هنرمندانه می‌کند که گویی حقایق بلند معنوی در برابر چشم خواننده و شنونده تجسم یافته و او سراپا محو تماشای آنها شده است. ترکیب آیات و کلمات، زیر و بم حروف و حرکات، تناسب جملات و بیان آهنگین در

کنار تنوع و تکرار اعجاب‌انگیز مطالب و موضوعات و نیز تعمق شگفت در آفاق و انفس انسانی از وجوه زیبای هندسه آیات و سوره است. بکارگیری اوزان شعری در جملات منثور، موسیقی آیات و بیان آهنگین در جمله‌پردازی‌های قرآن، که طنین آن تار دل هر انسان اهل ذوق و حقیقت‌جویی را به لرزه آورده زبان به تحسین می‌گشاید، حاکی از بکارگیری انواع هنر در زیباترین شکل آن در آفرینش این کتاب آسمانی است. این موسیقی و آهنگ که در ارتباط کامل با مضمون و درون‌مایه آیات عرضه می‌شود، تأثیری سحرانگیز در روح و جان آدمی می‌گذارد. تا آنجا که گاه دل‌های خشن و سخت را نرم کرده، مجذوب قرآن می‌کند. این امر یکی از پایه‌های تحدی قرآن به شمار می‌رود. ولید بن مغیره و جاذبه سحرانگیز قرآن این حقیقت در سوره مدثر با بیان زیبا و شاعرانه خداوند از زبان ولید بن مغیره بازگو می‌شود. او که یکی از دشمنان اسلام و پیامبر بود در روزهای آغازین وحی که آیاتی اندک از قرآن نازل شده و او شنیده بود، چنان تحت تأثیر جاذبه قرآن قرار گرفت که چاره‌ای جز اقرار به عظمت آن نداشت. ولی از روی کینه و عناد، آیات پرجاذبه آن را سحر نامید. و خداوند متعال در این سوره وی را اینگونه رسوا ساخت: «انه فکر و قدر، فقتل کیف قدر، ثم قتل کیف قدر، ثم نظر، ثم عبس و بسر، ثم ادبر و استکبر، فقال ان هذا الا سحر یؤثر، ان هذا الا قول البشر» (المدثر / ۲۵-۱۸). آیات فوق با بیانی روان، شاعرانه، موزون، آهنگین و در جملاتی کوتاه، قاطع و درهم تنیده اوج می‌گیرد و به گونه‌ای رسواگر و کوبنده پرده از حالات نفسانی دشمن معاند و

کینه‌توز برمی‌دارد و با ایجاد زمینه روانی در شنونده سخن منکر قرآن را نقل کرده سپس با بیانی محکم‌تر چنین پاسخ می‌دهد: ساصلیه سقر، و ما ادبریک ما سقر، لاتبقی و لا تذر، لواحة للبشر، علیها تسعة عشر (المدثر / ۳۰-۲۶) مطالعه تصویرگری‌های زیبای قرآن در ترسیم پدیده‌های زیبای خلقت، از زمین و آسمان، کواکب و سیارات، صحراها و دریاها، کوه‌ها، پرندگان، حیوانات و دیگر مظاهر خلقت و نیز صحنه‌های شگفت‌انگیز قیامت از حوادث مقارن با نفخه صور و آنچه در زمین و آسمان اتفاق می‌افتد تا صحنه بهشت و جهنم و زیبایی‌های اولی و بلیه‌های دومی، گفتگوی بین اهل بهشت و جهنم و... همچنین قصه‌های قرآن و اسلوب هنرمندانه آن در ترسیم شخصیت‌های مثبت و منفی، قهرمانان قصه، ایجاد زمینه‌های روانی در خواننده، تحریک و تهییج عواطف و احساسات و همراه کردن خواننده با خود تا نتیجه‌گیری‌های انسانی و الهی از آن، مطالعه همه اینها بسیار حائز اهمیت است. هماهنگی هنرمندانه بین قالب و محتوا و درون‌مایه موضوعات قرآن تنها به قصه‌ها و پدیده‌های دنیا و آخرت خلاصه نمی‌شود. قرآن مجید حتی در ذکر عقاید و معارف و احکام و شرایع متناسب با مضمون آیات و درون‌مایه موضوعات، قالب خاص و ویژه‌ای انتخاب کرده برای تأثیرگذاری بیشتر از شیوه‌های متفاوت بهره می‌گیرد.

نمونه‌هایی از بیان هنری در قرآن مجید بکارگیری هنر بلاغت و صناعات مختلف ادبی و هماهنگی قالب کلمات و درونمایه معانی در قرآن مجید غیرقابل شمارش است و در این مقال مجال تفصیل نیست ناچاریم به اشاره‌ای گذرا بسنده کرده نمونه‌هایی از مساحات مختلف در این زمینه را جهت

مطالعه بیشتر علاقه‌مندان عرضه نماییم.

۱- بیان هنری در ترسیم پدیده‌های طبیعی و زیبایی‌های خلقت:

«الله الذی رفع السموات بغير عمدترونها ثم استوی علی العرش و سخر الشمس و القمر کل یجری لاجل مسمى یدبر الامر یفصل الایات لکم بقاء ربکم توقنون. و هو الذی مد الارض و جعل فیها رواسی و انهارا و من کل الثمرات جعل فیها زوجین اثنين یغشی اللیل النهار ان فی ذلك لایات لقوم یتفکرون. و فی الارض قطع متجاورات و جنات من اعناب و زرع و نخیل صنوان و غیر صنوان یسقی بماء واحد و نفضل بعضها علی بعض فی الأکل ان فی ذلك لایات لقوم یعقلون» (رعد / ۴-۲).

«هو الذی یریکم البرق خوفا و طمعا و ینشیء السحاب الثقال. یسبح الرعد بحمده و الملائکة من خیفته و یرسل الصواعق فیصیب بها من یشاء و هم یجادون فی الله و هو شدید المحال» (رعد / ۱۳ / ۱۲)

۲- بیان هنری قرآن در ترسیم حوادث قیامت:

«بسم الله الرحمن الرحیم اذالشمس کورت. و اذا النجوم انکدرت. و اذا الجبال سیرت. و اذا العشار عطلت. و اذا الوحوش حشرت. و اذا البحار سجرت. و اذالنفوس زوجت. و اذا الموءودة سئلت. بای ذنب قتلت. و اذا الصحف نشرت. و اذا السماء کشطت. و اذالجحیم سعرت. و اذالجنة ازلفت. علمت نفس ما احضرت» (سوره التکویر / ۱-۱۴)

و نیز تمامی آیات سوره مبارکه حاقه از جمله:

«و اما من اوتی کتابه بشماله فیقول یالیتنی لم اوت کتابیه. و لم ادر ما حسابیه. یالیتها کانت القاضیه. ما اغنی عنی مالیه. هلک عنی سلطانیه. خذوه فغلوه. ثم الجحیم

صلوه. ثم فی سلسله ذرعهها سبعون ذراعا فاسلکوه. انه کان لا یومن بالله العظیم...» (الحاقه ۲۵-۳۳)

۳- گفتگوی اهل بهشت و دوزخیان:

«کل نفس بما کسبت رهینه، الا اصحاب الیمن، فی جنات یتساءلون، عن المجرمین، ما سئلکم فی سقر، قالوا لم نک من المصلین، ولم نک نطعم المسکین، و کنا نخوض مع الخائضین، و کنا نکذب بیوم الدین، حتی اتانا الیقین» (المدثر / ۳۸-۴۷).

۴- توصیف بهشت و نعمت‌های آن:

«ان للمتقین مفازا، حدائق و اعنابا، و کواعب اترابا، و کاسا دهاقا، لایسمعون فیها لغوا و لا کذابا، جزاء من ربک عطاء حسابا» (سوره النبأ ۳۶-۳۱).

۵- توصیف جهنم و عذاب‌های آن:

«ان جهنم کانت مرصدا، للطاغین مابا، لایشین فیها احقابا، لایدوقون فیها بردا و لاشرابا، الا حمیما و غساقا، جزاء وفاقا، انهم کانوا لایرجون حسابا و کذبوا بایاتنا کذابا، و کل شیء احصیناه کتابا، فذوقوا فلن نزیدکم الا عذابا» (سوره النبأ ۳۰-۲۱).

۶- بیان هنری قرآن در سوگندها

فلا أقسم بالخنس، الجوار الكنس، و اللیل اذا عسعس. و الصبح اذا تنفس. انه لقول رسول کریم. (تکویر / ۱۹-۱۵).

۷- بیان هنری قرآن در ذکر حوادث تاریخی و قصص قرآنی:

«و اوحینا لی ام موسی ان ارضعیه، فاذا خفت علیه فالقیه فی الیم و لاتخافی و لا تحزنی انا رادوه الیک و جاعلوه من المرسلین» (قصص / ۷)

و در سوره نوح گفت و گوی نوح را با خداوند این گونه بیان می‌کند:

«قال رب انی دعوت قومی لیلا و نهارا، فلم یزدهم دعائی الا فرارا. و انی کما دعوتهم لتغفر لهم جعلوا اصابعهم فی اذانهم و استغشوا ثیابهم و اصرروا و استکبروا استکبارا.

ثم انی دعوتهم چهارا، ثم انی اعلنت لهم و اسررت لهم اسرارا. فقلت استغفروا ربکم انه کان غفارا. یرسل السماء علیکم مدرارا. و یمدکم باموال و بنین و یجعل لکم انهارا. ما لکم لاترجون لله و قارا. و قد خلقکم اطوارا» (نوح / ۵-۱۴)

و نیز:

«قال نوح رب انهم عصونی و اتبعوا من لم یزده ماله و ولده الا خسارا. و مکروا مکرا کبارا. و قالو لا تذرنا الهتکم و لا تذرنا ودا و لا سواعا و لا یغوث و یعوق و نسرا. و قد اضلوا کثیرا و لا تزد الظالمین الا ضلالا. مما خطیئاتهم اغرقوا فادخلوا نارا فلم یجدوا لهم من دون الله انصارا. و قال نوح رب لاتذر علی الارض من الکافرین دیارا. انک ان تذرهم یضلوا عبادک و لایدلوا الا فاجرا کفارا. رب اغفر لی و لوالدی و لمن دخل بیتی مؤمنا و للمؤمنین و المؤمنات و لاتزد الظالمین الا تبارا» (نوح / ۲۸-۲۱)

۸- امثال و حکم سائره:

آیات بسیاری از قرآن مجید به خاطر کوتاهی، زیبایی و بار معنایی آن که در رابطه با مسائل اجتماعی، اخلاقی و روزمره زندگی انسان‌ها قرار می‌گیرند به عنوان حکمت و مثل، وارد ادبیات عرب و محاورات مردم شده است از جمله:

«ولکم فی القصص حیاة یا اولی الالباب» (بقره / ۱۷۹)

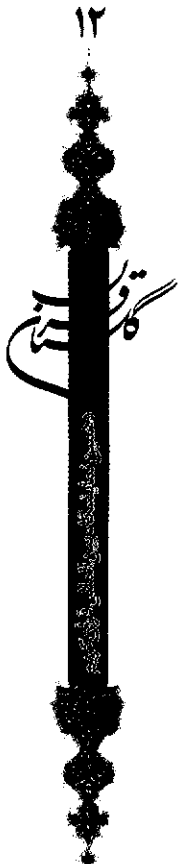
«فمن یعمل مثقال ذره خیرا یره، و من یعمل مثقال ذره شرا یره» (سوره الزلزال / ۷ و ۸)

«و مکروا و مکر الله و الله خیر الماکرین» (آل عمران / ۵۴)

«ان مع العسر یسرا» (سوره الانشراح / ۶)

«ان احسنتم احسنتم لانفسکم» (سوره الاسراء / ۷)

«هل جزاء الاحسان الا الاحسان» (الرحمن

(۶۰ /

۹- بیان قرآن در ترسیم زندگی دنیوی انسان‌ها

«واعلموا انما الحیاة الدنیا لعب و لهو و زینة و تفاخر بینکم و تکاثر فی الاموال و الاولاد کمثل غیث اعجب الکفار نباته ثم یهیج فتراه مصفرا ثم یكون حطاما و فی الاخره عذاب شدید و مغفره من الله و رضوان و ما الحیوه الدنیا الا امتاع الغرور» (سوره الحدید/ ۲۰).

۱۰- بیان هنرمندانه در تشریح احکام

همانگی هنرمندانه بین قالب و درون مایه موضوعات قرآنی تنها به قصه‌ها، سوگندها و امثال و حکم قرآن خلاصه نمی‌شود. قرآن مجید در ذکر عقاید و معارف و احکام و شرایع هم متناسب با مضمون آیات قالب خاص را انتخاب کرده و برای تأثیرگذاری بیشتر از شیوه‌های متفاوت بهره می‌گیرد. از جمله این موضوعات، تشریح روزه در قرآن مجید است. این حکم الهی که با پرهیز از خوردن، آشامیدن و برخی از لذت‌های دیگر انسان همراه است، برای مسلمانانی که در سرزمین سوزان عربستان و روزهای بلند تابستان به سر می‌بردند عملی شاق و ناملاطم بود لذا در تشریح آن اسلوب دیگری به کار گرفته می‌شود و آن بیان حکم با توجه به زمینه‌های عاطفی و روانی سپس پرداختن به تسهیلات و تخفیف‌ها که به تدریج از شدت و حدت آن بکاهد و در جان و نفوس جای بگیرد. به اضافه فوائد مادی و معنوی که بر این حکم مترتب است و بیان آن مسلمانان را به پذیرش روزه ترغیب و تشویق می‌نماید.

«یا ایها الذین آمنوا کتب علیکم الصیام، کما کتب علی الذین من قبلکم لعلکم تتقون ایاما معدودات فمن کان منکم مریضا أو علی سفر فعدہ من ایام اخر و علی الذین یطیقونه فذیہ طعام مسکین فمن تطوع خیرا فهو خیر له و

ان تصوموا خیر لکم ان کنتم تعلمون.» توجه به نکات زیر در این آیه حکایت از بیان هنرمندانه قرآن برای وادار کردن مسلمانان به روزه گرفتن است.

۱- تکیه بر ایمان مردم با بیان یا ایها الذین آمنو و طبعاً التزام آنان به لوازم آن.

۲- کتب علیکم الصیام: یعنی جای چون و چرا نیست دستوری است که از خداوند رسیده.

۳- کما کتب علی الذین من قبلکم: یعنی نگران نباشید، شما تنها نیستید امت‌های قبل هم روزه می‌گرفتند.

۴- لعلکم تتقون: فایده روزه را که همان تقوا و پرهیزکاری است بیان می‌کند.

۵- ایاما: به صورت نکره یعنی فقط چندروز.

۶- معدودات: تأکیدی است بر کم بودن روزها.

۷- فمن کان منکم مریضا أو علی سفر فعدہ من ایام اخر: تسهیل و تخفیف برای بیماران و مسافران.

۸- و علی الذین یطیقونه: تخفیف دیگری برای پیران و کسانی که روزه برای آنها مشقت آور است.

۹- و ان تصوموا خیر لکم: بیان فواید روزه و اینکه این حکم به مصلحت مردم است.

۱۰- و بالاخره در پایان این آیات می‌فرماید یریدالله بکم الیسر و لا یرید بکم العسر.

در این آیات با بیان روان شناسانه و زیبا، ذکر فلسفه و فواید روزه، بیان تخفیف‌ها و تسهیلات و توجه دادن به اهمیت معنوی ماه رمضان و نزول قرآن در این ماه، بهترین راه اثرگذاری بر وجدان و ضمیر مخاطب در نظر گرفته شده و حکم الهی روزه تشریح گشته است.

آیات فوق نمونه‌هایی هستند از بکارگیری علم و حکمت و هنر و خلاقیت در بیان قرآنی که در مجموع آفرینش هنری قرآن را شکل

می‌دهند، و شایسته است که همه مسلمانان با الهام گرفتن از کتاب عزیز خداوند ابزار هنر را در شاخه‌های مختلف آن هرچه بیشتر در راه ترویج فرهنگ قرآن و گسترش آن به نسل‌ها و عصرها به ویژه نسل جوان و تازه‌پا بکار گرفته به نوآوری، ابتکار و خلاقیت در آن دست بزنند البته برگزاری نمایشگاه قرآن، که امید است هر سال گسترش بیش از پیش یافته ملت‌های مسلمان را به سوی خود جذب نموده و منشأ الهام برای برگزاری آن در میان سایر ملت‌ها باشد، کانون پرجاذبه‌ای است که می‌توان به آن امید بست و شکوفا شدن جوانه‌های حیات و نشاط را در سایه آن به انتظار نشست.

و نیز فراموش نکنیم که ماه رمضان که ماه میهمانی خداوند و حضور بر سر مائده رحمت فراگیر او ست، بستر مناسبی برای ایجاد حرکت در مسیر تکامل انسانی، الهی و معنوی به سوی الله و رسیدن به (فطرت الله) است.

فارغ التحصیل شدن موفقیت‌آمیز در کلاس مبارزه با هوای نفس و تسویلات ابلیس و در نتیجه رسیدن به اوج قله تقوی و پارسایی که غایت نهایی و علت غایی روزه است در عید فطر است که بازگشت پیروزمندانه روزه‌داران به فطرت پاک و اصیل انسانی - الهی خود است.

این فوز عظیم با برگزاری نماز پرشکوه عید که تجلی وحدت و اخوت مسلمانان است و پرداختن زکات کامل می‌شود «قد افلح من تزکی و ذکر اسم ربه فصلی» (سوره الاعلی ۱۵-۱۴).

امید است خداوند به برکت این ماه عزیز مسلمانان را در راه رسیدن به این هدف بزرگ در سایه و حدت، اخوت و همبستگی یاری فرماید و کتاب خدای، سنت پیامبر و عترت طاهرین او را راهنمای همه قرار دهد والحمدلله اولاً و آخراً.

